

Naugardo politinė raida 1456–1470 m.

Tomas Manusadžianas

doktorantas, Vilniaus universiteto Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra

Tel. 68 72 88

Šis straipsnis – tai magistro darbo „Naugardo politinė kryžkelė prieš prijungiant prie Maskvos“ (1456–1478) pirmoji dalis. Įvadiniai skyriai („Pratarmė“, „Darbo objektas ir tikslai“) bei skyrius „Naugardas 1456–1478 m.: politinės raidos koncepcija“ skirti visam 1456–1478 m. laikotarpiui, o ne tik šiame straipsnyje nagrinėjamam 1456–1470 m. periodui.

Nuoširdžiai dėkoju visokeriopai padėjusiam darbo vadovui prof. E. Gudavičiui.

PRATARMĖ

Dabartinis Naugardas – cilinis Rusijos srities centras, Sankt Peterburgo – „*Naujosios Maskvos*“ – šešėlyje. Toks šio miesto likimas – miesto, buvusio tų laikų didmiesčiu jau tada, kai Maskva buvo tik kaimyninės kunigaikštystės pasienio pilaitė. Aišku, suvokiama didelė istorinė, kultūrinė, architektūrinė Naugardo reikšmė.

Ir vis dėlto iš didelės laiko perspektyvos sunkiai pastebimas, kadaise buvo atotrūkis tarp Naugardo ir Maskvos. Jį rodo Naugardo ir Maskvos politinių santvarkų nesuderinamumas, atkaklus Naugardo priešinimasis

Maskvos vykdomai vienijimo politikai, daugybė Maskvos ir Naugardo karų XIV–XV amžiais. Jie nebuvo netikėti, turint omenyje seną Naugardo ir Šiaurės Rytų Rusios antagonizmą, prasidėjusį dar priešmongoliniais laikais. Tačiau ne vien tai. Dar būdingesnis Maskvos elgesys prijungtame Naugarde: per trumpą laiką Ivanas III sunaikino aukštuosius Naugardo visuomenės sluoksnius – faktiškai visi bajorai, „žytijai“ ir pirkliai buvo ištremti į Šiaurės Rytų Rusiją, o jų nuosavybė buvo eksproprijauta¹. Į jų vietą atkelti Šiaurės Rytų Rusios gyventojai. Taigi buvo sugriauta ne tik politinė, bet ir visuomeninė Naugardo santvarka. Kokia neparanki Maskvai buvo Naugardo tradicija, rodo Naugardo metraščių žalojimas ir „taisymas“², Naugardo valstybinio archyvo dingimas (kuris, matyt, buvo sunaikintas Maskvos iniciatyva)³. Caras Ivanas IV Rūstusis tęsė senelio pradėtą darbą, nusiaubdamas Naugardo dvasininkiją, kuri išliko mažiau paveikta iki tol buvusių represijų. Pavyzdžiui, buvo pagrobti Korsūnės vartai – viena žymiausių Sofijos soboro relikvijų, kuria buvo remiamos Naugardo arkivyskupijos pretenzijos į išskirtinę padėtį⁴.

Pati Naugardo arkivyskupija, kadaise didžiausia Rusioje, o turtais, matyt, lenkusi net Maskvos metropolitą⁵, dabar buvo suskaldyta. Nuo jos atskirtos rytinės ir šiaurinės žemės – Šiaurės Dvinos, Cholmogorų, Kargopolio, Vagos ir kt., kadaise priklausiusios Naugardo valstybei – buvo perduotos opričninio Vologdos vyskupo žiniai⁶. Daugelis Naugardo ikonų buvo išvežtos ir paskirstytos po įvairius Rusijos miestus, o į jų vietas suvežtos kito stiliaus maskvietiškos ikonos⁷. Simboliškai ikonos lyg pakartojo prieš šimtmetį vykusią naugardiečių tremtį.

Visa tai naikino net prisiminimus apie kadaise savarankišką, savitą, išdidų, nepaisantį Maskvos valios Didįjį Naugardą. Net pats miestas patyrė didelę transformaciją, kurią puikiai aprašo iškilus Naugardo istorijos tyrinėtojas V. Janinas: „Naugardą užpildo nauji gyventojai, kurių šaknys pasiliko kitoje dirvoje. Naujoje vietoje juos supa lyg nukirsto miško dar neišrauti kelmai, svetimų tėvų ir prosenių kapai. Sukaupę jėgas, naujieji žmonės pradeda taikyti neįprastą erdvę prie savo skonio – kitaip statyti, kitaip tapyti. Naujasis skonis reikalauja senojo „pagerinimo“. Rausvos sienos balinamos, senieji grakštūs stogai keičiami racionaliai beveidžiais keturšlaičiais, senosios šventovės vainikuojamos naujais proporcingai neatitinkančiais būgnais su ant jų užmaukšlintais svogūniniais kupolais vietoj senųjų šalmo pavidalo, kažkas griauinama, kažkas pridedama, pirminių sienų jau nematyti per naujus priestatus. Eklektinės transformacijos procesą laikinai sulėtino du kruvini Naugardo nuniokojimai...“⁸

Galiausiai XIX amžiuje Naugardas tapo kareivių ir provincinių biurokratų miestu, politinės tremties vieta. Apie tų laikų Naugardą

A. Gercenas rašė: „Tai didelės kareivinės, prikimštos kareivių, ir maža kanceliarija, prikimšta valdininkų“⁹.

Naugardo prijungimas prie Maskvos buvo etapinis įvykis ne tik Naugardo, bet ir Rusijos istorijoje. Iš dalies tai matoma agrarinėje srityje. Iki 1478 m. Naugardo žemėje vyravusi *tėvonijų* žemėvalda buvo pakeista *pomestijų* – sąlyginių valdų – žemėvalda. Naujoji sistema garantavo Maskvai konfiskuotų žemių kontrolę. Užtenka pažvelgti į žemėlapi, kad suprastum, kokiais plotais pradėjo disponuoti Maskvos valdovai po Naugardo prijungimo. Tai turėjo labai sustiprinti padėtį monarchų, kuriems nesvetimos buvo patvaldiškos aspiracijos.

Rytų Europos geopolitinė padėtis gerokai pasikeitė Maskvai prisijungus Naugardą. Maskvos valstybės teritorija ir potencialas padidėjo mažiausiai dvigubai. Aišku, kad tokiomis aplinkybėmis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės padėtis Rytuose labai susikomplicavo. Vietoj vidutinio dydžio Maskvos valstybės, kaupiančios jėgas santykiams su totoriais išsiaiškinti ir turėjusios keliskart pakartotinai reikalauti Naugardo paklusnumo, iškilo nauja geopolitinė galybė, kuri, beje, nedelsdama pareiškė pretenzijas į LDK rusiniškąsias žemes¹⁰.

Turint omenyje visas šias aplinkybes, manyčiau, verta dėmesio paskutinio savarankiškumo laikotarpio Naugardo politinės kryžkelės tema. Koks buvo Naugardo atsakas į didėjančią Maskvos spaudimą, kokie tolesni Naugardo raidos keliai buvo svarstomi, pagaliau koks kelias pasirinktas? Prisimenant Lietuvos svarbą Naugardo išorės politikai, šie klausimai aktualūs ir Lietuvos istorijos platesniam suvokimui.

DARBO OBJEKTAS IR TIKSLAI

Darbo *objektas* – Naugardo politinė kryžkelė paskutiniu savarankiškumo egzistavimo laikotarpiu. „*Politinę kryžkelę*“ suprantu kaip politinės priklausomybės pasirinkimo situaciją. Naugardas priklausė Vladimiro didžiojo kunigaikščio politinei sistemai, taigi „Naugardo politinė kryžkelė“ – tai situacija, kai buvo iškilęs Naugardo priklausymo šiai sistemai klausimas ir jo sprendimo alternatyvos. Chronologinėmis ribomis pasirinkti 1456 ir 1478 metai. *1456 metais* buvo sudaryta Jaželbicų taikos sutartis – pirmoji žymi Maskvos pergalė, kuria ji pradėjo stiprinti iki tol silpnėjusią įtaką Naugarde. *1478-aisiais* Naugardas neteko savarankiškumo ir buvo įtrauktas į Maskvos valstybę.

Kelti tokie *tiksai*:

- Išnagrinėti pasirinktą laikotarpį chronologiniu politinės kryžkelės aspektu – t. y. konstatuoti, *kada* Naugardui buvo iškilęs politinės priklausomybės pasirinkimo klausimas.
- Nustatyti, kokios buvo šio pasirinkimo alternatyvos: iš ko buvo rinktasi, taip pat, kas buvo pasirinkta.
- Pamėginti rekonstruoti ir išnagrinėti skirtingų politinių orientacijų naugardiečių grupuočių programas bei pasvarstyti jų platesnį kontekstą.
- Pasvarstyti Naugardo politinės kryžkelės religinį-bažnytinį aspektą.

Siekiant įvykdyti šiuos tikslus, reikia sudaryti nagrinėjamo laikotarpio Naugardo politinės istorijos koncepciją. Tai, panaudojus istoriografijos laimėjimus ir, žinoma, šaltinių

duomenis, pabandyta atlikti įvardiniame dėstymo skyriuje.

Beje, tokius klausimus, kaip antai: politinės kryžkelės priežastys, santykių su Maskva, Lietuva ar kita šalimi specialus tyrimas, Lietuvos (ir Kazimiero) reagavimas į Naugardo ir Maskvos konfliktą, naugardiečių parama grupuotėms (t. y., kurie naugardiečių sluoksniai ar galai labiau rėmė tą ar kitą politinę orientaciją), grupuočių sudėtis (svarbiausių grupuočių narių nustatymas ir įvertinimas) ir t. t. – reikia atskirai aptarti ir todėl jie čia specialiai netyrinėjami.

ŠALTINIŲ APŽVALGA¹¹

Pagrindinę šaltinių grupę sudaro **METRAŠČIAI**. Absoliuti jų dauguma paskelbta daugiau nei šimtmetį ledžiamame „Pilname rusų metraščių rinkinyje“ („*Полное Собрание Русских Летописей*“, sutrumpintai – *PRMR/ПСПЛ*). Didelį šūsnį metraščių, suteikiančių žinių nagrinėjama tema, galima suskirstyti tokiu būdu¹²:

A. Šiaurės–Rytų Rusios metraštiniai šaltiniai

I. Maskvos didžiojo kunigaikščio XV a. pabaigos (1472 ir 1479 m.¹³) metraštiniai sąvada, rodantys *oficialių* Maskvos valdovų poziciją. Vad. 1479 m. sąvadas, publikuotas PRMR XXV tome kaip „*XV a. pabaigos Maskvos metraštinis sąvadas*“¹⁴; 1472 m. sąvada atspindi *Nikanoro metraštis* (jo tekstas tęsiasi iki 1472 m.)¹⁵, publikuotas PRMR XXVII tome. Nors abiejų sąvadų tekstas iki 1472 m. faktiškai sutampa – cituoti įvykiams iki 1472 m. naudotasi Nikanoro metraščiu, o vėlesniems – „XV a. pabaigos Maskvos

metraštinis sąvada“⁴. Iš esmės tą pačią versiją pateikia vėlesni *Simeono*¹⁶, *Voskresenijės*¹⁷, *Nikono*¹⁸, iš dalies *Lvovo*¹⁹, *Sofijos I*²⁰, *Sofijos II*²¹ metraščiai.

II. „Rinktiniai žodžiai iš šventųjų raštų...“ (toliau – „*Rinktiniai žodžiai*“) – tai metraštinis pasakojimas²² apie 1471 metų įvykius; jame griežtai smerkiami naugardiečiai. A. Nasonovas įtikinamai teigia, kad „*Rinktiniai žodžiai*“ sukurti metropolito Filipo aplinkoje²³. Taigi šis šaltinis, matyt, rodo *aukščiausios Maskvos bažnytinės hierarchijos* poziciją. „*Rinktiniai žodžiai*“ įtraukti į *Sofijos I*, *Sofijos II* (Archyvo ir Voskresenijės nuorašai), *Lvovo*, *Naugardo IV* (Dubrovo nuorašas), *Naugardo III* bei sutrumpintu pavidalu – į *Nikono metraščius*²⁴. Cituojama pagal Sofijos I metraščių.

III. Tipografijos, iš dalies Sofijos II, Lvovo ir Jermolino metraščiai, atspindintys *neoficialią* (t. y. ne Maskvos didžiojo kunigaikščio ar metropolito) poziciją. *Tipografijos metraščio* (PRMR, t. XXIV) pagrindas buvo XV a. pabaigos sąvadas, sudarytas artimuose Rostovo arkivyskupui sluoksniuose ir pasižymėjęs neoficialiu pobūdžiu²⁵. *Sofijos II* (t. VI) ir *Lvovo* (t. XX, I d.) *metraščiai* prie šios grupės priskiriami dėl to, kad juose yra „alternatyvaus“²⁶ pasakojimo apie 1471 m. variantai (trečiasis variantas yra Tipografijos metraštyje)²⁷. *Jermolino metraštis* (t. XXIII), kurio pagrindinis šaltinis irgi buvo vienas iš Rostovo arkivyskupo sąvadų²⁸, taip pat pasižymi neoficialiu pobūdžiu: pvz., jame pateikiami gandai apie Šemiakos nunuodijimą ir 1477–1478 m. įvykių aprašymas, iš esmės sutampantis su Tipografijos metraščio pasakojimu²⁹, kritikuojami kai kurie Maskvos didžiojo kuni-

gaikščio veiksmai³⁰. Sąlygiškai šią grupę galima būtų apibūdinti kaip *Rostovo kilmės šaltinių grupę*. Šie šaltiniai taip pat maskvietiški plačiaja prasme³¹.

IV. Nežinomo šaltinio duomenys apie 1479–1480 m. įvykius, išlikę V. Tatiščevo „Rusijos istorijoje“³².

B. Naugardietiški metraštiniai šaltiniai

I. Avraamkos metraštis (PRMR t. XVI) – išsamiausias naugardietiškas šaltinis, tiksliau naugardietiškę šaltinių pagrindu Smolenske 1495 m. sudarytas metraštinis sąvadas³³. Jo tekstas baigiasi 1470 m. pradžia. Tai pagrindinis šaltinis, nušviečiantis Naugardo padėtį nuo 1456 iki 1470 m. pradžios.

II. Naugardo IV metraštis (PRMR t. IV). Reikia kalbėti apie atskirus nuorašus, nes Naugardo IV metraštis yra išskiriamas teksto iki 1428 m.³⁴ pagrindu, vėlesni papildymai gali labai skirtis.

Strojevo nuorašas – tikrai naugardietiškas šaltinis, gana glaustai išdėstantis įvykius iki 1477 m. Svarbūs 1471 ir 1475–1476 m. įvykių aprašymai (beje, artimi Ustjūgo metraštinui sąvadui, žr. toliau).

Dubrovo nuorašas yra tikrai promaskvietiškas, jame daugybė maskvietiškę žinių, maskvietiškas pasakojimas apie Naugardo prjungimą ir net toks antinaugardietiškas kūrinys kaip „*Rinktiniai žodžiai*“³⁵, taigi Dubrovo nuoraše nagrinėjamo laikotarpio naugardietiškos kilmės žinios nevyrauja ir neturi didelės reikšmės mūsų temai (panaši padėtis ir su kitais Naugardo IV metraščio nuorašais)

III. Ustjūgo metraštinis sąvadas (atskira publikacija, santrumpa – *УЛС*). Jis taip pat sąlygiškai skiriamas prie naugardietiš-

kų šaltinių, nes jį sudarant akivaizdžiai panaudoti naugardietiški šaltiniai, artimi Naugardo IV metraščio Strojevo nuorašui – krinta į akis 1471 ir 1475–1476 m. įvykių atpasakojimo panašumai. Aišku, būtina atsižvelgti į tai, kad darant sąvadą šie šaltiniai buvo apdorojami³⁶. Ypač reikšmingas 1477 m. įvykių Naugarde aprašymas, anot I. Lepko, sudarytas įvykių tiesioginio liudininio pasakojimų pagrindu.³⁷ Pats Ustjūgo metraštinis sąvadas skirtinas prie Šiaurės-Rytų Rusios šaltinių, tačiau dauguma tų vietų, kurios svarbios nagrinėjami temai, yra artimos Naugardo IV metraščio Strojevo nuorašui.

Pastaba. Kai kur, kalbant apie ankstesnius laikus, remiamasi Naugardo I metraščiu (atskira publikacija, santrumpa – *ИПД*).

C. Pskovietiški metraštiniai šaltiniai

Pskovo metraščiai publikuoti porą kartų. Pirmą kartą PRMR IV ir V tomuose, antrą kartą atskiru leidiniu – „Pskovo metraščiai“ (red. A. Nasonovas). Antroji publikacija nuoseklesnė, dėl to ja naudojamosi. Dėl skirtingo metraščių klasifikavimo ir įvardijimo gali kilti painiavos (iš dalies Pskovo III metraštis pagal Nasonovą atitinka pirmosios publikacijos Pskovo I metraščio kai kuriuos nuorašus³⁸).

I. Pskovo I metraštis (skirstymas pgl. Nasonovą) nagrinėjami temai ne itin reikšmingas.

II. Pskovo II metraštis. Minėtini 1471 m. ir ypač 1477–1478 m. įvykių aprašymai.

III. Pskovo III metraštis. Pats išsamiausias iš Pskovo šaltinių, pasižymintis tikslumu. Ypač svarbios 1470–1471, 1475–1476 ir 1477–1478 m. žinios apie Naugardą. Pavyz-

džiui, Mykolo Olelkaičio atvykimo ir išvykimo (į/iš Naugardo) tikslias datas žinome tik iš šio šaltinio.

Pastaba. Iš nerusiškų naratyvinių šaltinių epizodiškai gali būti panaudoti J. Dlugošo „Lenkijos istorijos“ duomenys.

Antroji šaltinių grupė – **AKTAI**. Svarbiausios publikacijos – „*Didžiojo Naugardo ir Pskovo raštai*“ (santrumpa – *DNPR/ГБНП*), „*Rusų Istorinės Bibliotekos*“ VI tomas (*RIB/РИБ*) ir „*Istoriniai Aktai, surinkti ir išleisti Archeografinės komisijos...*“ (*АИ/АИ*). Aktus galima suskirstyti taip:

A. Naugardo sutartys su Maskva, Lietuva ar kita šalimi – svarbiausios *Jaželbicų* (1456, DNPR, Nr. 22–23), *Korostynės* (1471, Nr. 26–27), su *Kazimieru* (1471, Nr. 77) ir kt.

B. **Kitokio pobūdžio aktai** – *metropolito Filipo garantinis raštas „šventajam vienuoliui“ Teofilui* (1471 m. lapkritis, AI Nr. 279), *metropolito Teodosijaus garantinis raštas Naugardo arkivyskupui Jonai* (1465–1464, AI Nr. 73);

Trečioji šaltinių grupė – **LAIŠKAI**.

Pagrindiniai – *pirmasis ir antrasis Maskvos metropolito Filipo laiškas naugardiečiams* (pirmasis 1471 m. pradžioje, AI, Nr. 280; antrasis 1471 III 22, RIB Nr. 102, AI Nr. 281).

Kiti –

metropolito Jonos laiškas Naugardo arkivyskupui Eutimijui II (1452–1453, AI, Nr. 53);

metropolito Jonos laiškas į Naugardą (1448–1458, RIB Nr. 65);

metropolito Filipo laiškas Naugardo arkivyskupui Jonai ir naugardiečiams (1467 IV 8, RIB Nr. 101);

didžiojo kunigaikščio Ivano Vasiljevičiaus laiškas Naugardo arkivyskupui Jonai (1465–1470, RIB Nr. 100);

Livonijos vyresniųjų laiškas didžiajam magistrui (1480, Codex epistolaris saeculi decimi quinti. T. III. Kraków 1894, Nr. 285)

Apskritai galima teigti, kad vyrauja (ir kelybe, ir išsamumu) nenaugardietiški – maskvietiški ir Maskvos sąjungininko Pskovo – šaltiniai. Ypač išskirtini maskvietiški šaltiniai, gausūs, išsamūs, pateikiantys savą įvykių koncepciją. Naugardietiškos kilmės šaltiniai, priešingai, negausūs, neišsamūs (išskyrus Avramkos metraščių), išlikę, matyt, laimingo atsitiktinumų dėka. Visai natūralu, kad Naugardą ištikę kataklizmai turėjo įtakos ir metraščių kokybei, be to, reikia turėti omenyje, kad Maskva po Naugardo prijungimo, kaip minėta, vykdė kryptingą politiką – Naugardo metraščiai buvo žalojami ir „taisomi“, Naugardo archyvas neišliko (matyt, buvo sunaikintas) ir pan.³⁹ Dėl visų šių aplinkybių apie Naugardo žlugimo istoriją išliko daugiausia jo savarankiško priešų pasakojimai. Į tai reikia atsižvelgti tiriant nagrinėjamą temą.

Pastaba. Šaltinių tekstų vertimui daugiausia naudotasi I. Sreznevskio „Senosios rusų kalbos žodynu“.

„**Naugardo sutartis su Kazimieru**“ (1471)⁴⁰. Ši Naugardo – LDK sutartis dėl jos pobūdžio problemiško ir svarbos nagrinėjamai temai, aptariama specialiai. Ar ši tekstą reikia laikyti „tikra“, t. y. sudaryta dviejų pusių, *sutartimi*, ar tik naugardiečių *projektu*, kurio Kazimieras gal net akys neregėjo? Taigi tai klausimas, ar buvo sudaryta Naugardo – Kazimiero sąjunga, ar tai liko tik naugardiečių siekis.

Pirmasis abejones dėl sutarties teksto sutartinio pobūdžio iškėlė lenkų istorikas F. Papée. Autoriaus nuomone, aktas turįs įvairių projekto požymių – jis neturintis pabai-

gos ir datos, tai taip pat rodanti formulė „*А на томъ на всемъ, честны король, крестъ цълуу ко всему Великому Новгороду*“, be to, nerandama šio akto Lietuvos Metrikoje, nėra žinių apie dokumentą iš Kazimiero pusės⁴¹. Papée nuomonei pritarė Koneczny (nors ir atmetęs formulės „*А на томъ на всемъ...*“ argumentą)⁴². Tačiau susilaukta ir kritikos⁴³. Smulkiai kritikuoja Papée nuomonę K. Bazilevičius. Autorius atkreipia dėmesį į tai, kad tai ne originalas ir net ne nuorašas, o nuorašo kopija, ir nėra nieko nuostabaus, kad ši kopija neturi datos (jos neturi ir tokios neabejotinai patvirtintos sutartys kaip Jaželbicų ir Naugardo – Dmitrijaus Doniečio); t. p. ir formulė „*А на томъ на всемъ...*“ yra įprasta rusų diplomatikoje. Anot Bazilevičiaus, daug sunkiau išspręsti klausimą, ar egzistavo sutartinis raštas iš Kazimiero pusės, o vien jo nebuvimas LDK archyve dar negalįs įrodyti, kad karalius nesudarė sutarties su Naugardu⁴⁴. Taigi iš Papée argumentų lieka tik negatyvūs ir netiesioginiai – sutarties nebuvimas Lietuvos Metrikoje ir nebuvimas jokių žinių apie raštą iš Kazimiero. Šie argumentai, manau, negali nulemti klausimo sprendimo. Bazilevičius pateikia ir kontrargumentą – amžininkai, sudarę minėtą dokumentų rinkinį, kuriame išliko nagrinėjamas nuorašas, neabejoję, kad tai buvo patvirtinto Naugardo rašto nuorašas⁴⁵.

Manau, yra viena žinia, gerokai paremianti sutarties sudarymo galimybę. Naugardo IV metraščio Strojevo nuoraše po Šelonės mūšio aprašymo pasakojama: „*Ir naugardiečiai pasiuntę pasiuntinį į Lietuvą, kad karalius išžygiuotų už Naugardą; ir pasiuntinys vyko keliu [t. y. netiesioginiu – T. M.] keliu, pas vokiečių kunigaikštį pas magistrą, ir grįžo į Nau-*

gardą, sakydamas, kad „magistras nepraleido per savo žemę į Lietuvą“.⁴⁶

Ustjūgo metraštiniam sąvade yra panaši formuluotė, ten dar nurodomi magistro poelgio motyvai – „magistras nepraleido pasiuntinio, taikstydamasis su didžiuoju kunigaikščiu“⁴⁷.

Abiejose šaltiniuose apie pasiuntinio pasiuntimą kalbama po Šelonės mūšio aprašymo, taigi jis turėjo būti pasiųstas po šio mūšio. V. Janinas ir A. Choroškevič mano, kad čia kalbama apie tą pasiuntinybę, kuri siekė sudaryti sutartį su Kazimieru⁴⁸ (t. y. „Panfilo Selifontovo ir Kirilo Ivanovo pasiuntinybę“ – T. M.). Tačiau šios sutarties nuorašai pateko į maskviečių rankas netrukus po Šelonės mūšio. Taigi sutartis (ar jos projektas) turėjo būti sudaryta prieš šį mūšį, o minėtas pasiuntinys vyko (jau po Šelonės mūšio) ne sudaryti sutarties, o siekti jos vykdymo – tokia ir tiesioginė citatos prasmė. Be to, „Rinktiniai žodžiai“ šiuos Šelonės mūšio lauke rastus nuorašus nedviprasmiškai sieja su „Panfilo Selifontovo... pasiuntinybe“⁴⁹. Ši pasiuntinybė, remiantis 1479 m. sąvado duomenimis, vyko į Lietuvą gerokai prieš Šelonės mūšį.⁵⁰ Iš viso to matyti, kad nėra pagrindo tapatinti „Panfilo Selifontovo... pasiuntinybės“ su Naugardo IV metraštyje minimu pasiuntiniu.

Taigi naugardiečiai ragino karalių padėti kare prieš Maskvą. Greičiausiai turėjo pagrindo tikėtis, kad karalius stos ginti Naugardo. Toks pagrindas beveik aiškus – tai sutartis su Kazimieru, numaçiusi jo paramą Naugardui karo atveju.

Griežtai netvirtindamas ar tai tik naugardiečių projektas ar sudaryta sutartis⁵¹ – manau, kad iš esamų duomenų labiau tikėtina

antroji galimybė. Dėl to darbe vartojamas 1471 m. Naugardo–Kazimiero *sutarties* apibrėžimas, ir kalbama apie *sutarties sudarymą* kaip apie įvykusį faktą.

ISTORIOGRAFIJOS APŽVALGA

Naugardo prijungimas prie Maskvos – labai svarbus Rusijos istorijai klausimas, dėl to jis negali būti nutylėtas veikaluose, skirtuose Rusijos istorijai. Šiame darbe nagrinėjamas Naugardo pasirinkimo tarp Maskvos ir Lietuvos klausimas yra reikšmingas, aiškinantis Naugardo prijungimo prie Maskvos problematiką. Taigi ir šis klausimas yra šiek tiek aptariamas daugelyje sintetinių veikalų. Tačiau jis daugiausia atlieka pagalbinę funkciją – geriau paaiškina nagrinėjamus įvykius ir pan. Tuo tarpu Naugardo politinės kryžkelės specialaus tyrimo ir analizės, kiek žinoma, nėra atlikta. Nepretenduojant į išsamią istoriografijos analizę, striapsnyje mėginama bendriausiais bruožais paminėti tuos veikalus, kuriuose kažkiek aptariamas tyrimo objektas.

Iš senosios rusų istoriografijos minėtini šie veikalai, kuriuose bendrais bruožais aptariama Naugardo pasirinkimo situacija: S. M. Solovjovo „Rusijos istorija nuo seniausių laikų“⁵², A. Presniakovo „Didžiarusių valstybės susidarymas“⁵³ ir specialesnis leidinys N. Kostomarovo „Šiaurinės rusų respublikos...“⁵⁴, kuriame autorius smulkiai atpasakoja Naugardo žlugimo istoriją, vertindamas Naugardo–Maskvos konfliktą visų pirma kaip patvaldytės ir večės santvarkos susidūrimą. Tuo tarpu V. Kliučevskis savo „Rusų istorijos kurse“⁵⁵ neatkreipė dėmesio į Naugardo pasirinkimo situaciją, nes jis nagrinėja tik pagrindines raišdos kryptis.

Naujesnėje rusų istoriografijoje Naugardo politinės kryžkelės klausimas taip pat specialiai nenagrinėtas – jam neskirta specialių monografijų ar straipsnių, tačiau bendruose veikaluose jau daugiau gvildinamas. Minėtinas *K. Bazilevičiaus* veikalas „Rusų centralizuotos valstybės politika. XV a. II pusė“, kuriame autorius gana konceptualiai, bet glaustai svarsto Naugardo situaciją prieš prijungiant prie Maskvos⁵⁶. Taip pat nagrinėjama tema šiek tiek analizavo *V. N. Bernadskis* leidinyje „Naugardas ir Naugardo žemė XV a.“⁵⁷, *L. V. Čerepninas* veikale „Rusų centralizuotos valstybės susidarymas XIV–XV amžiais“ nagrinėja Naugardo proletuvišką pasirinkimą kitu aspektu – t. y., kas rėmė šią idėją, o ne kokia buvo pati idėja⁵⁸. Iš dalies aptaria ir *V. Janinas* darbe „Naugardo posadnikai“, pagrindinį dėmesį skirdamas vidinio Naugardo pasidalijimo (pgl. užsienio politikos orientaciją) problemoms⁵⁹. Naugardo savarankiškumo laikotarpį nagrinėja *I. Lepko*⁶⁰, probėgšmais Naugardo žlugimo peripetijas apžvelgia *R. Skrynnikovas* (nors darbas „Naugardo tragedija“ skirtas vėlesnei epochai)⁶¹.

Bažnytinį aspektą aptaria *E. Golubinskis* „Rusų bažnyčios istorijoje“⁶², *A. S. Choroševs* „Bažnyčia Naugardo feodalinės respublikos socialinėje-politinėje sistemoje“⁶³.

Lenkų istoriografijoje Naugardo žlugimo istoriją (daugiausia santykius su Lietuva) nagrinėjo *L. Kotankowskis* „LDK istorijoje Jogailaičių laikais“⁶⁴, iš dalies – *F. Papée*⁶⁵ darbe „Lenkija ir Lietuva baigiantis viduramžiams“. Plačiau Naugardo situaciją prieš prijungiant prie Maskvos tyrinėjo *F. Koneczny* veikale „Lietuva ir Maskva 1449–1492 metais“, atlikdamas keletą plačių analizių (pvz., „laisvų žmonių“ sąvokos reikšmės ir pan.)⁶⁶. Iš da-

bartinių tyrinėtojų Naugardo problematiką nagrinėja *K. Krupa*. Autorė, kiek žinoma, daugiausiai tiria tarnybinių lietuvių kunigaikščių ryšius su Naugardu, neskiria dėmesio Naugardo pasirinkimui tarp Maskvos ir Lietuvos⁶⁷.

NAUGARDAS 1456–1478 M.: POLITINĖS RAIDOS KONCEPCIJA

Šiame įvadiniame skyriuje glaustai dėstoma nagrinėjamo laikotarpio Naugardo politinės istorijos samprata⁶⁸.

XV a. II ketvirtyje Naugardas užsienio politikos požiūriu atsidūrė gana palankioje padėtyje – Maskvos didžiąją kunigaikštystę (MDK) draskė pilietinis karas, ir Naugardas tuo metu galėjo nebepaisyti Maskvos jėgos. Beje, antrasis „didysis“ Naugardo kaimynas – Lietuvos Didžioji Kunigaikštija – panašiu laiku, po Vytauto mirties, išgyveno vidinių kovų laikotarpį. Negana to, apytikriai tuo pačiu metu – nuo 1429⁶⁹ iki 1458-ųjų – prie Naugardo valstybės vairo stėjo neeilinė figūra – arkivyskupas Eutimijus II Didysis, kurio veikla įvairiais požiūriais kėlė Naugardo, kaip politinio centro, reikšmę⁷⁰.

Tuo metu Naugardas palaikė tradicinius santykius su LDK, t. y. laikė tarnybinius lietuvių kunigaikščius, bet toliau nėjo⁷¹. Naugardas negalėjo likti nuošalyje nuo MDK pilietinio karo. Kaleidoskopiškai keičiantis faktiškiems Maskvos valdovams, Naugardas buvo priverstas reaguoti į šiuos pokyčius. Galiausiai Naugardas pasirinko Dmitrijaus Šemiakos pusę. Svarbu ne tai, kurią pusę palaikė Naugardas, bet tai, kad, Dmitrijui Šemiakai netekus Maskvos, Naugardas ir toliau jį pripažino savo didžiuoju kunigaikščiu, o tai buvo atviras iššūkis faktiškam Maskvos val-

dovui Vasilijui Tamsiajam. Net po Dmitrijaus Šemiakos mirties (1453 m.) Naugardas nesistengė atkurti pavaldumo Maskvos didžiajam kunigaikščiui. Matyt, pasiekęs tokią padėtį Naugardas, žinoma, norėjo ją išlaikyti. Tačiau trejus metus truko neaiški padėtis, kol Vasilijus Tamsiusis, galutinai nugalėjęs pilietinia-me kare, išžygiavo prieš Naugardą⁷².

Šiuo 1456 m. karu Vasilijus II siekė priversti Naugardą vėl pripažinti jį savo valdovu ir nubausti už paramą pagrindiniam jo priešui Dmitrijui Šemiakai. Matyt, karo sėkmė viršijo lūkesčius, ir Jaželbicų taikos sutartimi Vasilijus II galėjo ne tik tapti Naugardo didžiuoju kunigaikščiu, apriboti jo užsienio politikos laisvę, uždraudamas priimti Vasilijaus Tamsiojo priešus, bet ir išplėsti (Maskvos požiūriu – atkurti) savo teises Naugardo teismų sistemoje. Kitaip tariant, Maskva pasiekė sau palankių pokyčių Naugardo – didžiojo kunigaikščio santykiuose⁷³.

Tai buvo dalykas, turėjęs, nepatikti Naugardui, nes ilgą laiką jam vis pavykdavo mažinti Maskvos valdovų teises Naugarde, o dabar Naugardo požiūriu ne tik kad buvo suduotas smūgis jo siekiams, bet buvo pasikėsinta į tai, ką Naugardas jau laikė savo laimėjimais. Tačiau, naugardiečių požiūriu, tai turėjo atrodyti žingsnis atgal.

Dėl to per visą laikotarpį nuo 1456 iki 1471 metų Naugardas siekė kvestionuoti Maskvos laimėjimus. Nors naujasis arkivyskupas Jona (nuo 1458 m.) viešai demonstravo palankumą Maskvai, reali Naugardo politika buvo priešinga. Jau 1460 m. ši politika susilaukė Maskvos reakcijos. Vasilijus Tamsiusis „taikiai“ atvyko į Naugardą ir daugiau kaip penkias savaites prastovėjo Gorodiščėje⁷⁴, matyt, taip demonstravo savo jėgą. Beje,

naugardiečiai sutiko savo didįjį kunigaikštį itin priešišškai⁷⁵. Toliau tarpusavio įtampa augo iki pat 1471 m. karo. Faktiškai naugardiečiai nesilaikė Jaželbicų sutarties⁷⁶. Maskvai pareikalavus ją vykdyti, 1470 m. kilo vadinamoji Vasilijaus Ananjino krizė, jos metu mirė Naugardo arkivyskupas Jona. Naujojo arkivyskupo rinkimai jau buvo nuspalvinti atviros dviejų „grupuočių“ kovos.

Prolietuviškos orientacijos šalininkai siekė išspręsti krizę nutraukiant pavaldumo santykius su Maskva ir pereinant į Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio valdžią⁷⁷ bei išventinant naująjį arkivyskupą Kijeve (t. y. pas Lietuvos metropolitą)⁷⁸. Tuo tarpu promaskvietiškoji grupuotė siekė susitarti su Maskva, toliau pripažįstant Maskvos didįjį kunigaikštį Naugardo suverenu bei, kaip įprasta, išventinti naująjį arkivyskupą Maskvoje – vargu ar ji buvo linkusi nuolaidoms Maskvai. Nuvėrus prolietuviškajai orientacijai, karas su Maskva buvo nebeišvengiamas. Nepaisant aktyvių bandymų sudaryti karinę sąjungą su LDK ir Pskovu, Naugardas liko izoliuotas. Be to, triuškinančiai pralaimėjo 1471 m. karą⁷⁹.

Po šio karo sudaryta Korostynės taika (1471 m.) buvo daug skaudesnis smūgis Naugardui negu Jaželbicai. Maskva dar kartą priverstė Naugardą pripažinti Jaželbicų taikos sąlygas, negana to, ši kartą Naugardas pasižadėjo ne tik nebemėginti pereiti į Lietuvos didžiojo kunigaikščio valdžią, bet ir nebeprašyti bei nebepriimti lietuvių tarnybinių kunigaikščių. Taip pat nustatyta, kad Naugardo arkivyskupas gali gauti šventimus tik iš Maskvos metropolito – tai buvo didelis smūgis Naugardo arkivyskupijos autokefaliniamis siekiams. Naugardo arkivyskupija buvo galutinai „prižišta“ prie Maskvos metropolijos⁸⁰.

Korostynės sutartimi Naugardas faktiškai pripažino Vladimiro/Maskvos didžiųjų kunigaikščių paveldimą valdžią Naugarđui. Todėl po 1471 m. Lietuvos/Maskvos pasirinkimo situacija begalėjo iškilti tik sulaužant Korostynės sutartį. Perėjimo į „karaliaus“ valdžią šūkis turėjo skambėti daug silpniau ir rečiau. Esminis prieštaravimas persikelia į kitą plotmę. Pagrindinis klausimas dabar – ne kas turi būti Naugardo suverenai, bet Vladimiro/Maskvos didžiojo kunigaikščio teisių apimtis Naugardo atžvilgiu.

Maskvos spaudimas išryškėja jau 1475–1476 m. Ivano III „taikaus“ žygio į Naugarđą metu, kai Ivanas III parodo savo valdžią Naugarđui, teisdamas naugardiečius tarpusavyje (ko nenumatė Korostynės sutartis) ir suimdamas šešis prolietuviškos grupuotės vadovus⁸¹. Po to Ivanas III, grįžęs į Maskvą, nuo 1477 m. pradžios pradėjo kviesti pas save ir teisti naugardiečius, o tai buvo nesuderinama su Naugardo teismine tradicija.

1477 m. pavasario krizėje iškyla aktualus klausimas: *ponas* ar *valdovas* yra Maskvos didysis kunigaikštis Naugarđui? Naugarde buvo įvairių krypčių. Aiškiai išsiskiria Maskvos „*penktoji kolona*“ Naugarde, sukurta daugiausia, matyt, 1475–1476 m. žygio metu, kuri ir iškėlė *valdovo* klausimą. Dauguma naugardiečių atmetė šią grupę kaip išdavikišką ir laikėsi *pono* pozicijos. Kažkiek būta dar ir prolietuviškos orientacijos šalininkų, tačiau, prasidėjus karui, apie tai jau nebekalbama – Naugardas tik bandė išlaikyti *status quo*, t. y. Korostynės sutarties sąlygas ir kartu *pono* koncepciją⁸².

1477–1478 m. karo įvykiai ir daugiau nei pusantro mėnesio apgultis privertė Naugarđą priimti Ivano III *valdovo* koncepciją – Nau-

gardo valstybė žlugo: buvo panaikinta večė, jos renkamos pareigybės (posadnikas, tūksantininkas), sudaryta nebe *sutartis*, bet naugardiečiai pripažino save Maskvos didžiojo kunigaikščio *pavaldiniais*. Kuriam laikui išliko naugardietiška penkių galų organizacija ir išrinktas arkivyskupas, reali valdžia perėjo į didžiojo kunigaikščio vietininkų rankas.

Manychiau, dėl bendros koncepcijos svarbu atsižvelgti ir į 1479–1480 m. įvykius, nors jie neįeina į nagrinėjamą laikotarpį. 1479 m. naugardiečiai bandė atkurti večės santvarką ir kvietė Kazimierą į Naugarđą, tačiau Ivanas III karo žygiu sutrukdė šioms planams. 1480 pradžioje buvo suimtas arkivyskupas Teofilas – Naugardo arkivyskupo postas tapo Maskvos įrankiu. Šis 1479 m. Naugardo sukilimas parodo prolietuvišką nuotaikų tęstinumą Naugarde net po prijungimo prie Maskvos⁸³.

PRIEŠISTORĖ

Nagrinėjant Naugardo politinę istoriją, reikia turėti omenyje, kad Naugardas nebuvo formaliai nepriklausomas valstybinis darinys, nors faktiškai ir veikė kaip savarankiškas politinis subjektas. Nuo XIII a. II pusės Naugardas buvo priverstas pripažinti Aukso Ordos viršenybę ir tapo pavaldus totorių „vietininkui“ Šiaurės Rusijoje – Vladimiro didžiajam kunigaikščiu⁸⁴ ir faktiškai prarado kunigaikščio pasirinkimo teisę.⁸⁵ Ši situacija įvardijama kaip Naugardo priklausymas *Vladimiro didžiojo kunigaikščio politinei sistemai*⁸⁶ (kuri savo ruožtu buvo pavaldi Aukso ordai). Taigi Naugardas savo didžiuoju kunigaikščiu paprastai pripažindavo tą Šiaurės–Rytų Rusijos kunigaikštį, kuris būdavo Vladimiro didysis kunigaikštis. XV a. Vladimiro didžiojo kuni-

gaikščio *jarlyką* gaudavo jau tik Maskvos didieji kunigaikščiai. Jie atliko tarpininko tarp Naugardo ir totorių vaidmenį – rinkdavo nuo Naugardo žemės „juodąją rinkliavą“ ir turėjo ją perduoti totorių chanui.

Tačiau taip pat reikia turėti galvoje, kad Naugardui faktiškai pavyko XIII a. pab. – XIV a. gerokai susilpninti Vladimiro didžiojo kunigaikščio pozicijas Naugarde⁸⁷ – priklausomybė liko gana nominali. Didžiojo kunigaikščio teisių ribojimo procesas tęsėsi ir XV a. I pusėje⁸⁸.

Taigi pomongoliniais laikais Naugardo didysis kunigaikštis (kartu Vladimiro didysis kunigaikštis) nebegyveno Naugarde⁸⁹ – jam atstovavo vietininkas, kurio rezidencija buvo Gorodiščėje šalia Naugardo. Tuo tarpu atsirado lygiagretus institutas – Naugardo tarnybiniai kunigaikščiai⁹⁰, kurie buvo kviečiami dažniausiai kaip atsvara Naugardo suverenui – Vladimiro didžiajam kunigaikščiui (būdavo Maskvos, Tverės, Suzdalės ar kt. kunigaikščiai). Nuo XIV a. pradžios tokie kunigaikščiai dažniausiai būdavo kviečiami iš LDK⁹¹.

Tarnybinių kunigaikščių kvietimo sistema nekeitė Naugardo politinės priklausomybės. Štai lietuvių kunigaikščiai paprastai gaudavo savo išlaikymo sritį, kurios branduolį sudarė Orešeko, pusė Koporjės, Korelos ir Ladogos pilys⁹². Šie kunigaikščiai gynė Naugardo šiaurės – vakarų pasienį, per juos buvo palaikomi sąjunginiai Naugardo–LDK santykiai. Nors jų pakvietimas ir išlaikymas buvo tam tikras Naugardo iššūkis Vladimiro didžiajam kunigaikščiui, tačiau jie nekėlė grėsmės jo, kaip Naugardo suvereno, padėčiai: lietuvių (ar kiti tarnybiniai) kunigaikščiai atvykdavo ir išvykdavo, o Gorodiščėje visą laiką sėdėjo Vladimiro didžiojo kunigaikščio vietininkas⁹³.

Šis tarnybinių kunigaikščių institutas leido Naugardui vykdyti išorinę laviravimo politiką, kurios esmė buvo nepatekti per didelę savo suvereno ar kitos politinės jėgos įtakai. Kartu, kaip minėta, buvo stiprinama Naugardo vidinė autonomija, siaurinant didžiojo kunigaikščio teises Naugarde.

V. Janino nuomone, XV a. I pusėje tarnybinių kunigaikščių institutas evoliucionuoja – tarnybinis kunigaikštis „pripažįstamas ne tik priimtu išlaikymui, bet ir Naugardo kunigaikščiu, sėdinčiu Naugardo soste“. Anot autoriaus, praktiškai atkuriamą nepriklausomą Naugardo kunigaikštystę sąjungos su Lietuva pagrindu⁹⁴. Mums svarbu, kad šis pokytis nekeitė Naugardo priklausomybės nuo Vladimiro – naujasis Naugardo kunigaikščio institutas buvo „įgyvendinamas Maskvos suvereniteto Naugardui sistemoje“⁹⁵.

1432–1446 m. beveik pastoviai Naugardo žemėje buvę lietuvių kunigaikščiai Jurgis Lengvenaitis ar Ivanas Vladimirovičius⁹⁶ neabejotinai buvo tarnybiniai kunigaikščiai⁹⁷.

Naugardo išėjimo iš Vladimiro didžiojo kunigaikščio suvereniteto klausimas buvo iškilęs tik porą⁹⁸ kartų:

1) *1397–1399 metų situacija*. XIV a. pab., artimai bendradarbiaujant Lietuvos valdovui Vytautui ir jo žentui Maskvos didžiajam kunigaikščiui Vasilijui I, Naugardas pateko į nepalankią padėtį, nes labai sumažėjo laviravimo galimybės. Negana to, kai kurių tyrinėtojų nuomone, tarp Vytauto ir Vasilijaus I galėjo būti sudarytas slaptas susitarimas dėl Naugardo žemių padalijimo – vakarinę dalį atiduodant Vytautui, o rytinę (Dvinos žemę) – Vasilijui I⁹⁹. Be to, tai kaip tik didelių Vytauto planų Rytuose, vėliau žlugusių prie Vorsklos, laikotarpis. Šiomis ap-

linkybėmis, remiantis šaltiniais, galima teigti, jog naugardiečiai buvo pasižadėję pasiduoti Vytauto valdžiai (1397 m.)¹⁰⁰, bet pažado ne-tesėjo 1399 m., ir tai paskatino Vytautą paskelbti karą Naugardui¹⁰¹.

Taigi akivaizdus Lietuvos spaudimas Naugardui: pasikeitus aplinkybėms (atrėmus Maskvos bandymą užimti Dvinos žemę 1398 m.), Naugardas nebetesėjo savo pažadų Vytautui ir liko Vladimiro politinėje sistemoje.

2) **1444 m.** „*didysis kunigaikštis ir karalaitis Kazimieras atsiuntė [pasiuntinius] iš Lietuvos į Naugardą taip kalbėdamas: paimkite mano vietininkus į Gorodiščę, aš noriu jus ginti; o su Maskvos kunigaikščiu dėl jūsų taikos nesudariau; ir naugardiečiai su tuo nesutiko*“¹⁰².

Taigi vėl matome bandymą pajungti Naugardą Lietuvos valdžiai, iniciatyva, kaip ir 1397–99 m., eina iš Lietuvos, tik šį kartą sunku kalbėti apie spaudimą, tai greičiau „geranoriškas“ pasiūlymas, be vargo atmetas naugardiečių.¹⁰³

Ypač verta atkreipti dėmesį į tai, kad Kazimieras kalba apie tai, jog dėl Naugardo nesudarė taikos su Maskva. Po kelerių metų pagal sudarytą 1449 m. Lietuvos – Maskvos amžinosios taikos sutartį Naugardas liko Maskvos įtakos sferoje ir tai mažino Naugardo laviravimo politikos galimybes.

Be šitų dviejų, yra dar keli atvejai, kai galbūt buvo iškilęs Naugardo priklausomybės klausimas¹⁰⁴. Tai tvirtina kai kurie lenkiški šaltiniai. Štai J. Długošas teigia, kad Vytautas, 1428 m. žygiuodamas prieš Naugardą, turėjo tikslą pajungti Naugardą savo valdžiai¹⁰⁵. Pagal M. Strijkovskį, Vytautas 1414 ir 1428 m. pajungė naugardiečius („*zholdował*“ – t. y. padarė vasalais)¹⁰⁶. Tačiau naugardietiški šaltiniai šių žinių nepatvirtina.

Kita situacija susijusi su Eutimijaus II įšventinimu. Duomenų išlikę, atrodo, tiktai šv. Mikalojaus iš Klopsko gyvenimo aprašyme. Ten teigiama, kad tarp naugardiečių kilusi sumaištis, kai dalis jų panoro pereiti į karaliaus valdžią, ir dėl to Eutimijus trejus metus nebuvęs įšventintas¹⁰⁷. Ši žinia, atrodo, nėra labai patikima – jau iš pirmo žvilgsnio matyti panašumas su 1470–1471 m. situacija.

Visus šiuos duomenis reikia specialiai tirti, siekiant patikrinti jų patikimumą.

Taigi per šį laikotarpį – nuo XIII a. II pusės iki XV a. vid. – Naugardas faktiškai be pertraukų priklausė Vladimiro didžiojo kunigaikščio politinei sistemai, kuri savo ruožtu buvo pavaldi totoriams, ir atmetė retus Lietuvos mėginimus įtraukti jį į savo politinę sistemą. Santykiai su LDK neperžengė tradicinės politinės sąjungos ribų.

1456 M. KARO PRIEŽASTYS

Į 1456 m. karo priežastis būtina atkreipti dėmesį. V. Janinas, bandydamas nustatyti Dmitrijaus Šemiakos drobulės su Kristaus karsite atvaizdu¹⁰⁸ datą, išryškina labai svarbų (ypač mūsų temai) dalyką¹⁰⁹, kuris dažnai istoriografijoje nepaminimas. Pasirodo, Dmitrijus Šemiaka Naugardo buvo pripažįstamas didžiuoju kunigaikščiu iki pat mirties (1453 m.), o jo našlė Sofija vadinta didžiąja kunigaikštienė ir 1456 m. jau vykstant karui su Maskva¹¹⁰. Autorius padaro šią išvadą: „Taigi Naugardo antimaskvietiška akcija buvo ne prieglaudos suteikimas politiniam Vasilijaus Tamsiojo priešininkui, o faktinis Naugardo didžiojo kunigaikščio administracijos, pripažinusios Dmitrijaus Šemiakos suverenitetą Naugardui, atsisiskyrimas nuo Maskvos“¹¹¹. Visiškai sutinkant

su autoriumi, norėtusi tik akcentuoti kitus dalykus – nemanau, kad labai svarbi pati didžiojo kunigaikščio administracija (kuri, beje, vargu, ar galėjo rinktis, ką pripažinti, o ką ne didžiuoju kunigaikščiu), daug svarbesnis paties Naugardo faktinis atskilimas nuo Maskvos. Juk, kai tik Šemiaka neteko Maskvos¹¹², Naugardas atsidūrė prieš dilemą – ar likti su juo, ar pripažinti naują Maskvos šeiminingą Vasilijų Tamsųjį. Matyt, tam tikrą Naugardo neapsisprendimą rodo 1448 m. pradžios metraštinis įrašas: „*O naugardiečiai nepalaikė nė vieno pusės*“¹¹³. Vis dėlto vėliau naugardiečiai apsisprendė likti su Dmitrijumi Šemiaka¹¹⁴, greičiausiai Naugardas net trumpai nebuvo nutraukęs savo įsipareigojimų Dmitrijui Jurjevičiui, nes visą laiką 1447–1456 m. didžiojo kunigaikščio vietininkas Naugarde buvo Dmitrijaus Šemiakos bendražygis ir žentas Aleksandras Čartoriskis¹¹⁵.

Iš to, kas pasakyta, išplaukia, kad nuo tada, kai Vasilijus Tamsusis, išvijęs Šemiaką, įsitvirtino Maskvoje iki 1456 m., Naugardas **faktiškai** buvo atsiskykęs nuo Maskvos. Šiame teiginyje labai svarbus žodis *faktiškai*, nes, matyti, kad teoriškai Naugardas nenutraukė pavaldumo santykių su Vladimiro didžiuoju kunigaikščiu, tiksliai Maskvos, o kartu Vladimiro ir Naugardo teisėtu valdovu Naugardas laikė Dmitrijų Šemiaką, o ne Vasilijų Tamsųjį. Tai buvo tikras iššūkis realiam Maskvos valdovui. Negana to, naugardiečiai ne tik pripažino Vasilijaus Tamsiojo „mirtiną“ priešą savo suverenu, bet ir padėjo jam kariauti su Maskva – 1452 m. „*naugardiečiai su kunigaikščiu Aleksandru Vasiljevičiumi [Čartoriskiu – T. M.] daug didžiojo kunigaikščio sričių nusiaubė, padegė ir daug belaisvių parvedė*“.¹¹⁶

Todėl labai gali būti, jog gandai apie Maskvos inspiruotą Dmitrijaus Šemiakos nunuodijimą buvo tikri.¹¹⁷

1454 m. privertęs pabėgti paskutinį buvusį Šemiakos sąjungininką Mozaisko kunigaikštį Ivaną Andrejevičių¹¹⁸, Vasilijus Tamsusis su visomis savo pajėgomis patraukė prieš Naugardą. Pirminis ir pagrindinis jo tikslas tokiomis aplinkybėmis turėjo būti savo valdžios atnaujinimas Naugardui. Viena buvo aišku – Naugardui palanki Maskvos pilietinių karų ir Eutimijaus II Didžiojo epocha baigėsi.

Įdomiausias yra 1453–1456 m. laikotarpis. Po Dmitrijaus Šemiakos mirties 1453 m. Naugardas liko be suvereno, bet nebandė susitaisyti su Vasilijum Tamsiuoju ar kaip kitaip spręsti šią problemą. Avraamkos metraštyje tuo metu daugiausia kalbama apie naujų cerkvių statybą, minimi kai kurie svarbūs užsienio įvykiai (pvz., Konstantinopolio užėmimas 1453 m.)¹¹⁹. Dėmesio vertas tik vienas pranešimas prie 1454 m. „...*išvažiavo iš Naugardo kunigaikštis Ivanas Dmitrijevičius (Šemiakos sūnus – T. M.) į Lietuvą pas kunigaikštį Kazimierą karalaitį*“.¹²⁰

Remiantis šia citata galima spėti, kad Šemiakos sūnus po tėvo mirties netapo Naugardo didžiuoju kunigaikščiu, nes tituluojamas *tik kunigaikščiu*. Kaip vertinti šį žingsnį – ar tai Ivano Dmitrijevičiaus iniciatyva, ar Naugardo pavedimas? Ivanas Dmitrijevičius taip ir negrįžo į Naugardą, tačiau, kita vertus, Naugarde iki pat 1456 liko jo motina didžioji kunigaikštienė Sofija. Vadinas, šiokia tokia tikimybė, kad Ivano Dmitrijevičiaus išvykimu naugardiečiai bandė užmegzti santykius su Lietuva, yra.

Taigi 1456 m. karą Maskva pradėjo, siekdama susigrąžinti visiškai prarastas pozicijas

Naugarde, priversti jį vėl pripažinti Vasilijaus Tamsiojo viršenybę. Kodėl Naugardas iš karto to nepadarė po Šemiakos mirties, o atsakė į Maskvos iššūkį? Šaltiniai apie tai tyli. Matyt, 1453–1456 m. situacija, kai Naugardas galėjo apsieiti be suvereno, Naugarde buvo laikoma laimėjimu. Bet kuriuo atveju toks Maskvos nepaisymas beprecedentis. Šis karas išsiskiria iš kitų, iki tol buvusių XIV–XV a. Maskvos–Naugardo karų, nes per jį Naugardas kariavo ne konfliktuodamas su laikinai atmestu savo didžiuoju kunigaikščiu, o su *ne savo* didžiuoju kunigaikščiu, kuris tik reiškė pretenzijas į Naugardą.

JAZĖLBICAI – 1456 M. KARO PASEKMĖS

Po Maskvos pergalės 1456 m. kare Jaželbicuose buvo sudaryta taikos sutartis, pagal kurią Vasilijus Tamsusis vėl tapo Naugardo suverenu, taip pasiekęs pagrindinį 1456 m. karo tikslą. Svarbu, kad, matyt, dėl netikėtai didelės karinės sėkmės Maskvai pavyko ne tik atstatyti prarastą padėtį, bet ir ją pagerinti.

Pirma, buvo apribota Naugardo užsienio politikos veikimo laisvė – Naugardas įsipareigojo „...*nepriimti* [buv. – T. M.] *Možaisko kunigaikščio Ivano Andrejevičiaus ir jo vaikų, Šemiakos sūnaus Ivano Dmitrijevičiaus ir jo vaikų bei jo motinos kunigaikštienės Sofijos ir jos vaikų bei žento*“¹²¹. Be to, Naugardas įsipareigojo nepriimti bet kokių didžiųjų kunigaikščių priešų, pabėgusių iš MDK tiek tiesiai į Naugardą, tiek į Lietuvą ar Livoniją¹²².

Antra, Vasilijui Tamsiajam pavyko šiek tiek praplėsti didžiojo kunigaikščio teises pačiame Naugarde. Buvo atkurtas didžiojo kunigaikščio vietininko prioritetas bendrame posadniko ir vietininko teisme. Pagal V. Janiną,

šis prioritetas nuo XV a. II dešimtmečio buvo perėjęs posadnikui. Su šiuo dalyku reikia sieti sutarties formuluotes: „*А печати быти князеи великих*“ ir „*А вечным грамотам не быти*“¹²³.

Maskvai taip pat pavyko savo naudai išspręsti teritorinius ginčus dėl šiaurinių pasienio teritorijų – vadinamųjų „rostovščinų“, – kadaise Rostovui priklaususių, o vėliau naugardiečių užimtų žemių. Anot Janino, vietoj jų Maskvai buvo perduotos Mezenės ir Pinegos žemės¹²⁴.

NUO JAZĖLBICŲ IKI „TĖVONIJOS KRIZĖS“¹²⁵

Tokia Vasilijaus Tamsiojo sėkmė negalėjo nesukelti nepasitenkinimo Naugarde. Juk pagrindinė Naugardo plėtros kryptis nuo pat XII a. pradžios buvo [didžiojo] kunigaikščio teisių Naugardo atžvilgiu mažinimas. Dabar ši kryptis buvo pakeista – naugardiečiams tai turėjo atrodyti žingsnis atgal (ką jau bekalbėti apie užsienio politikos apribojimą).

Dėl to naugardiečiai siekė kvestionuoti Jaželbicų sutarties sąlygas ir neleisti įsitvirtinti Maskvos laimėjimams¹²⁶. Apžvelgsime, kaip Naugardas laikėsi įsipareigojimų užsienio politikos srityje.

1463 m. Naugardas su buvusiu Možaisko kunigaikščiu Ivanu Andrejevičiumi ir Šemiakos sūnumi Ivanu Dmitrijevičiumi (pabėgusiais į Lietuvą) sudarė politinę sąjungą prieš Maskvos didįjį kunigaikštį: naugardiečiai jį prašė „*ginti Didįjį Naugardą nuo didžiojo kunigaikščio, ir [šie – T. M.] ėmėsi ginti...*“¹²⁷.

Kaip matėme praeitame poskyryje, Jaželbicų sutartimi Naugardas įsipareigojo nepriimti (t. y. nesuteikti prieglobsčio) didžiojo kunigaikščio priešų, taigi reikia manyti, kad ry-

šių su jais palaikymas nebuvo minėtos sutarties pažeidimas¹²⁸. Vis dėlto tokių ryšių užmezgimas, aišku, rodė antimaskvietišką Naugardo politiką.

Dabar apžvelkime, kaip klostėsi Naugardo santykiai su Lietuva po 1456 m.

1458 m. Naugardas atnaujino Šemiakos pripažinimo laikais buvusius nelabai aktualius¹²⁹ sąjunginius santykius su Lietuva: „*Naugardiečiai pasiuntė į Lietuvą pas karalių Kazimierą posadniką Ivaną Lukiničių Ščoką prašyti kunigaikščio į priemiesčius*“¹³⁰. Į tai atsakydamas Kazimieras atsiunė kunigaikštį Jurgį Semenovičių, kuris gavo šiuos Naugardo priemiesčius: Rusą, Ladogą, Orešką, Korelą, Jamą ir pusę Koporjės¹³¹. Dėl Jurgio Semenovičiaus identifikacijos tyrinėtojai nesutaria – vieni mano, kad tai Jurgis Semenovičius Alšėniškis, kiti – Ostrogiškis ar Lengvenaitis¹³². Netrukus 1459 VIII 1 Jurgis Semenovičius išvyko iš Naugardo savo noru ir buvo garbingai išleistas¹³³, taigi jo išvykimas nereiškė santykių su Lietuva atšalimo.

1463 m. naugardiečiai kartu su minėta pasiuntinybe pas Maskvos politinius pabėgėlius Lietuvoje pasiuntė pasiuntinį pas karalių Kazimierą „*dėl kunigaikščio Ivano Vasiljevičiaus pykčio ant Didžiojo Naugardo*“¹³⁴. Taigi, matyt, buvo siekiama gauti paramos prieš Maskvos didįjį kunigaikštį.

1470 XI 8 į Naugardą atvyko kunigaikštis Mykolas Olelkaitis¹³⁵. Tyrinėtojų nuomonės išsiskiria dėl to, ar Mykolas Olelkaitis buvo Kazimiero pasiūstas, ar atvyko be karaliaus žinios¹³⁶. Manychiau, kad antroji galimybė yra pagrįstesnė, nes išvados iš bendros situacijos apsvarstymo negali nusverti tiesioginių šaltinių duomenų¹³⁷. Taigi Mykolo Olelkaičio pakvietimas ir atvykimas (1470 XI 8) į Naugardą rodė Naugardo vyriausybės siekį suartėti su LDK ir jos valdovu Kazimieru. Tačiau tai visai nereiškė, kad Naugardas perėjo į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pavaldumą¹³⁸ – „*Naugardiečiai priėmė jį [Mykolą Olelkaitį – T. M.] su garbe. Didžiojo kunigaikščio vietininkų neišsiuntė iš Gorodiščės*“¹³⁹.

Taigi tiek Jurgis Semenovičius, tiek Mykolas Olelkaitis buvo tarnybiniai kunigaikščiai – pirmasis gavo priemiesčius, antrasis tapo Naugardo kunigaikščiu¹⁴⁰.

Taigi per 1456–1470 m. laikotarpį, nors vykdydamas faktiškai antimaskvietišką¹⁴¹ politiką, ieškodamas atsvaros Maskvai Lietuvoje, Naugardas nemėgino išeiti iš Vladimiro didžiojo kunigaikščio pavaldumo. Lietuva taip pat atvirai nebandė įtraukti Naugardo į savo politinę sistemą – lietuvių kunigaikščiai Naugarde turėjo tradicinį tarnybinių kunigaikščių statusą. Kitaip tariant, „politinės kryžkelės“ situacija nebuvo iškilusi.

Šaltinių sąrašas

Pastaba. Ё atitinka Ѓ.

Акты Исторические, собранные и изданные Археологической комиссией. Т. I (1334–1598). Санкт Петербург, 1841.

Грамоты Великого Новгорода и Пскова. Москва–Ленинград, 1949.

Ермолинская летопись, ПСРЛ. Т. XXIII. Санкт Петербург, 1910.

Летопись Авраамки ПСРЛ. Т. XVI. Санкт Петербург, 1889.

Московский летописный свод конца XV века. ПСРЛ. Т. XXV. Москва–Ленинград, 1949.

Никаноровская летопись, [сокр. летописный свод 1493]. ПСРЛ. Т. XXVII. Москва–Ленинград, 1962.

Новгородская первая летопись. Москва–Ленинград, 1950.

Новгородская четвертая летопись (Строевский список). ПСРЛ. Т. IV. Ч. I. Вып. II. Ленинград, 1925.

„*Псковская вторая летопись*“ // Псковские летописи. Вып. II. Москва, 1955.

„*Псковская третья летопись*“ // Псковские летописи. Вып. II. Москва, 1955.

Русская Историческая Библиотека. Т. IV; Памятники древнерусского канонического права. Ч. I. (Памятники XI–XV в.). Санкт Петербург, 1880.

„*Софийская первая летопись*“ // ПСРЛ. Т. VI. Софийские летописи. Санкт Петербург, 1853.

„*Софийская вторая летопись*“ // ПСРЛ. Т. VI. Софийские летописи. Санкт Петербург, 1853.

Устюжский летописный свод (Архангелогородский летописец). Москва–Ленинград, 1950.

Татищев В.Н. История Российская. Т. VI. 1966.

Типографская летопись. ПСРЛ. Т. XXIV. Петроград, 1921.

Codex epistolaris saeculi decimi quinti. Т. III. Kraków, 1894

Długosz J. Dzieła Dzieje Polski. Т. 4. Кс. XI–XII. Kraków, 1869.

Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka Wszystkiej Rusi. Warszawa, 1846, Т. 2.

SANTRUMPOS

Šaltiniai

Авраамк. – Летопись Авраамки. ПСРЛ. Т. XVI. Санкт Петербург, 1889.

АИ – Акты Исторические, собранные и изданные Археографическою комиссиею. Т. I (1334–1598). Санкт Петербург, 1841.

ГВНП – Грамоты Великого Новгорода и Пскова, Москва–Ленинград, 1949.

Ермолин. – Ермолинская летопись. ПСРЛ. Т. XXIII. Санкт Петербург, 1910.

Моск. лет. свод – Московский летописный свод конца XV века. ПСРЛ. Т. XXV. Москва–Ленинград, 1949.

Никанор. Никаноровская летопись, сокр. летописей свод 1493, ПСРЛ, т. XXVII, Москва–Ленинград, 1962.

НПЛ – Новгородская первая летопись. Москва–Ленинград, 1950.

Н IV Л. Строев – Новгородская четвертая летопись (Строевский список). ПСРЛ. Т. IV. Ч. I. Вып. II. Ленинград, 1925.

ПСРЛ – Полное Собрание Русских Летописей.

П II Л – „Псковская вторая летопись“ // Псковские летописи. Вып. II. Москва, 1955.

П III Л – „Псковская третья летопись“ // Псковские летописи. Вып. II. Москва, 1955.

РИБ – Русская Историческая Библиотека. Т. IV; Памятники древнерусского канонического права. Ч. I. (Памятники XI–XV в.). Санкт Петербург, 1880.

Соф – „Софийская первая летопись“ // ПСРЛ. Т. VI. Софийские летописи. Санкт Петербург, 1853.

УЛС – Устюжский летописный свод (Архангелогородский летописец). Москва–Ленинград, 1950.

Типогр. – Типографская летопись. ПСРЛ. Т. XXIV. Петроград, 1921.

АИ – АИ

DNPR – ГВНП

PRMR – ПСРЛ

РИБ – РИБ

Istoriografija

Базилевич К. В. Внешняя... – Базилевич К. В. Внешняя политика русского централизованного государства, вторая половина XV века. Москва, 1952.

Бернадский В. Н. Новгород... – Бернадский В. Н. Новгород и новгородская земля в XV веке. Москва–Ленинград, 1961.

Лепко И. В. Социально... – Лепко И. В. Социально-политическая борьба в Великом Новгороде в 1477–1478 гг. (по летописям) // Ученые Записки Вологодского Педагогического Института имени В. М. Молотова. Т. 9. Вологда, 1951. С. 3–57.

Лихачев Д. С. Русские летописи... – Лихачев Д. С. Русские летописи (и их культурно-

историческое значение). Москва–Ленинград, 1947.

Насонов А. Н. *История...* – Насонов А. Н. История русского летописания XI – нач. XVIII века. Москва, 1969.

Скрынников Р. Г. *Трагедия Новгорода...* – Скрынников Р. Г. Трагедия Новгорода. Москва, 1994.

Хорошев А. С. *Церковь...* – Хорошев А. С. Церковь в социально-политической системе Новгородской феодальной республики. Москва, 1980.

Черепнин Л. В. *Образование...* – Черепнин Л. В. Образование русского централизованного государства в XIV–XV веках. Москва, 1960.

Черепнин Л. В. *Русские феод. архивы...* – Черепнин Л. В. Русские феодальные архивы XIV–XV веков. Ч. I. Москва–Ленинград, 1948.

Янин В. Л. *Новгородские акты...* – Янин В. Л. Новгородские акты XII–XV вв. Москва, 1991.

Янин В. Л. *Новгородские посадники...* – Янин В. Л. Новгородские посадники. Москва, 1962.

Янин В. Л. *Очерки...* – Янин В. Л. Очерки комплексного источниковедения. Средневековый Новгород. Москва, 1977.

Koneczny F. *Litwa a Moskwa...* – Koneczny F. Litwa a Moskwa w latach 1449–1492 („Dziejów Rosji“, tom II). Wilno, 1929.

Krupa K. *Książęta litewscy...* – Krupa K. Książęta litewscy w Nowogrodzie Wielkim do 1430 roku // Kwartalnik Historyczny. Warszawa, 1993. Nr. 1. S. 29–46.

Krupa K. *Polityczne związki...* – Krupa K. Polityczne związki Giedyminowiczów z Nowogrodem Wielkim w latach 1430–1471 // Przegląd Historyczny. Warszawa, 1993. T. 84. Z. 3. S. 289–306.

Papée F. *Polska i Litwa...* – Papée F. Polska i Litwa na przełomie wieków średnich. T. 1. Kraków, 1904.

Nuorodos

¹ R. G. Skrynikovas argumentuoja, kad priešingai įprastai nuomonei ištremtieji naugardiečiai negavo pomestijų Maskvoje (žr. Скрынников Р. Г. Трагедия Новгорода, Москва, 1994. С. 17–19).

² žr. Яниш Н. Н. Новгородская летопись и ее московские переделки // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. 1874. Кн. 2. С. 1–96; юг. т. р. Бернадский В. Н. Новгород и новгородская земля в XV веке, Москва–Ленинград, 1961. С. 308.

³ Черепнин Л. В. Русские феодальные архивы XIV–XV веков. Ч. I. Москва–Ленинград, 1948. С. 353).

⁴ Скрынников Р. Г. Трагедия Новгорода... С. 83–84.

⁵ Ten pat. P. 29.

⁶ Ten pat. P. 119; tai įvykdyta 7079(1571) metais. Vologdoje Ivanas IV kūrė savo šiaurinę opričininos rezidenciją. Rūstusis naujai pastatytam Vologdos soborui (1568–1570) suteikė *Uspenijės* titulą pagal Maskvos pagrindinės šventovės pavyzdį, tais laikais buvo įprasta pašventinti pagrindinius soborus būtent šiuo titulu. Įdomu tai, kad vėliau Vologdos dvasininkija, siekdama įtvirtinti savarankiškumą Naugardo atžvilgiu, pakeitė sobogo titulą į *Sofijos* (žr. Г. Бочаров, В. Выголов. Вологда, Кириллов, Ферапонтово,

Белозерск. Москва, 1969. С. 24). Tai buvo išskirtinis dalykas (juk Sofijos soborus Rusioje galima suskaičiuoti ant pirštų!), rodantis Naugardo bažnytinių tradicijų gyvybingumą. Tuo Vologdos Sofija buvo lyg priešpriešinta Naugardo Sofijai.

⁷ Remiuosi rusų ikonos specialisto, Vilniaus dailės akademijos dėstytojo dr. A. Tolčano paskaitomis.

⁸ Новгород [фотоальбом]. 1991. Текст В. Л. Янина. С. 7.

⁹ Ten pat. P. 13.

¹⁰ Jau 1478 m. Ivanas III paskelbė visų rusų žemių – Polocko, Vitebsko, Smolensko – gražinimo programą, kuri susilaukė Kazimiero protestų (žr. Хорошкевич А. Л. Русское государство в системе международных отношений. Москва, 1980. С. 85.)

¹¹ Visas šaltinių publikacijų nuorodos žr. šaltinių sąrašą straipsnio pabaigoje; pirmąkart cituojant metraščių iš karto pateikiama santrumpa, jos reikšmę žr. santrumpų sąrašą.

¹² Čia kalbu apie 1456–1479 m. atkarpas šaltiniuose.

¹³ pgl. М. Д. Приселкову (žr. Приселков М. Д. История русского летописания XI–XV вв. Ленинград, 1940. С. 173–183).

¹⁴ žr. Лихачев Д. С. Русские летописи (и их культурно историческое значение). Москва–Ленинград, 1947. С. 469–471

¹⁵ Ten pat. P. 471–472.

¹⁶ „Nuo 1412 iki 1479 m. Simeono metraščio tekstas perduoda Maskvos didžiojo kunigaikščio 1479 m. sąvado tekstą“ (ten pat. C. 439).

¹⁷ Jo pagrindas yra 1479 m. sąvadas (Лихачев Д. С. Русские летописи... С. 474); kartoja 1471 (žr. Бернадский В. Н. Новгород... С. 274) ir 1477–1478 m. (žr. Лепко И. В. Социально-политическая борьба в Великом Новгороде в 1477–1478 гг. (по летописям) // Ученые Записки Вологодского Педагогического Института имени В. М. Молотова. Т. 9. Вологда, 1951. С. 14–15) pasakojimus.

¹⁸ Kartoja 1471 (žr. Бернадский В. Н. Новгород... С. 274), 1475–1476; ir 1477–1478 m. (žr. Лепко И. В. Социально... С. 14–15) pasakojimus.

¹⁹ 1475–1476; 1477 ir 1478 m. pasakojimai (žr. Лепко И. В. Социально... С. 14–15).

²⁰ 1477 m. pasakojimas (žr. ten pat, С. 14).

²¹ 1475–1476; 1477 ir 1478 m. pasakojimai (žr. ten pat. P. 14).

²² V. N. Bernadskis vadina jį publicistiniu kūriniu ir mano, kad jis sukurtas netrukus po 1471 m. (Бернадский В. Н. Новгород... С. 269).

²³ Насонов А. Н. История русского летописания XI нач. – XVIII века, Москва, 1969. С. 253–255.

²⁴ žr. Бернадский В. Н. Новгород... С. 269.

²⁵ Скрынников Р. Г. Трагедия Новгорода... С. 17, žr. t. p. Лихачев Д. С. Русские летописи... С. 453–454.

²⁶ Oficialiojo Maskvos didžiojo kunigaikščio sąvado pasakojimo atžvilgiu.

²⁷ Žr. Бернадский В. Н. Новгород... С. 276.

²⁸ Pgl. A. N. Nasonovą 1472 m. sąvadas, ankstesnis nei Типографijos metraštyje panaudotas (Насонов А. Н. История... С. 351).

²⁹ Лепко И. В. Социально... С. 13.

³⁰ Žr. ten pat P. 351.

³¹ Rostovas XV a. jau buvo visiškai priklausomas nuo Maskvos (nors tarnybiniai Rostovo kunigaikščiai išlaikė pusę Rostovo iki 1474 m.). Rostovo arkivyskupas buvo artimas Maskvos didžiajam kunigaikščiui; štai Типографijos metraštis pažymi, kad prieš išžygiuodamas į Naugardą 1471 m. Ivanas III priėmė palaiminimą ne tik iš metropolito Filipo, bet ir iš Rostovo arkivyskupo Vasjano (žr. Типогр. С. 189). Taigi Rostovas neturėjo atskiros politinės pozicijos Naugardo atžvilgiu ir negalėjo jos turėti (priešingai Pskovui).

Tačiau kaip savarankiškas metraščių rašymo centras Rostovas suteikia alternatyvią kai kurių įvykių versiją, lyginant su „oficiozine“ Maskvos versija.

³² В. Н. Татищев История Российская. Т. VI. 1966. С. 67–68; žr. t. p. Базилевич К. В. Внешняя политика русского централизованного государства, вторая половина XV века. Москва, 1952. С. 125–126.

³³ Лихачев Д. С. Русские летописи... С. 465–466.

³⁴ pagrindinė redakcija baigiasi 1428 m., ji pradėta vienuose nuorašuose iki 1437, kituose iki 1447 m. (ten pat. С. 450).

³⁵ Ten pat. P. 318–319.

³⁶ Žr. УЛС. Įvadas. P. 3.

³⁷ Žr. Лепко И. В. Социально... С. 14.

³⁸ Žr. ten pat. P. 12.

³⁹ Žr. „Pratarmė“.

⁴⁰ K. Bazilevičius datuoja pasiuntinybės, kuri sudarė sutartį vykimą pas Kazimierą, 1471 m. balandžio mėnesį (Базилевич К. В. Внешняя... С. 96); V. Janinas datuoja raštą nuo 1471 m. kovo vidurio iki gegužės vidurio (Янин В. Л. Новгородские акты XII–XV вв. Москва, 1991).

⁴¹ Papée F. Polska i Litwa na przełomie wieków średnich. T. 1. Kraków, 1904. S. 39–40 (toliau *Papée F. Polska i Litwa ...*).

⁴² Koneczny F. Litwa a Moskwa w latach 1449–1492 („Dziejów Rosji“ tom II). Wilno, 1929. S. 91.

⁴³ Žr. Kołankowski L. Dzieje WKL za Jagiellonów. T. 1. 1377–1499, Warszawa, 1930. S. 310–311.

⁴⁴ Базилевич К. В. Внешняя... С. 92–93.

⁴⁵ Ten pat. P. 93.

⁴⁶ „И послаша Новгородци посла в Литву, чтобы король въсьл на конь за Новгородъ; и посоль ездилъ кривымъ путемъ в Немци, до князя Немецкого до Нестера, и възвратися в Новгородъ, глаголюще, яко „Нестеръ не дистъ пути чрьсь свою землю в Литву ъхать“ (Н IV Л. Строев. С. 447).

⁴⁷ „...местер не пропустил посла, нороя великому князю“ УЛС. С. 89.

⁴⁸ Янин В. Л. Новгородские акты... С. 188; Хорошкевич А. Л. Русское государство в системе международных отношений. Москва, 1980. С. 80.

⁴⁹ Соф I Л. С. 12

⁵⁰ Žr. Моск. лет. свод. С. 130–133.

⁵¹ Šis klausimas tiesiogiai nepriklauso iškeltai temai – mums ne tiek svarbu, kaip vystėsi Naugardo ir

Lietuvos santykiai, bet kaip Naugardas rinkosi politinę priklausomybę.

⁵² С. М. Соловьев. История России с древнейших времен. Кн. III (тома 5–6). Москва, 1960.

⁵³ Пресняков А. Е. Образование великорусского государства. 1918. С. 411–412, 431–441.

⁵⁴ Костомаров Н. Севернорусские народо-правства во времена удельно-вещевого уклада. Т. I. СПб. 1863.

⁵⁵ Ключевский В. О. Сочинения в девяти томах. Т. II. Курс Русской Истории. Часть II. Москва, 1988.

⁵⁶ Базилевич К. В. Внешняя политика русского централизованного государства, вторая половина XV века, Москва, 1952. С. 89, 97.

⁵⁷ žr. Бернадский В. Н. Новгород и новгородская земля в XV веке. Москва–Ленинград, 1961. С. 254–307.

⁵⁸ Черепнин Л. В. Образование русского централизованного государства в XIV–XV веках. Москва, 1960. С. 855–862.

⁵⁹ Янин В. Л. Новгородские посадники. Москва, 1962. С. 342–349.

⁶⁰ Лепко И. В. Социально-политическая борьба в Великом Новгороде в 1477–1478 гг. (по летописям) // Ученые Записки Вологодского Педагогического Института имени В. М. Молотова. Т. 9. Вологда, 1951 ir kt.

⁶¹ Скрынников П. Г. Трагедия Новгорода. Москва, 1994. С. 9–15.

⁶² Голубинский Е. История русской церкви. Т. II. I половина тома. Москва, 1900.

⁶³ Хорошев А. С. Церковь в социально-политической системе Новгородской феодальной республики. Москва, 1980. С. 188–191.

⁶⁴ Kołankowski L. Dzieje WKL za Jagielonów. T. 1. 1377–1499. Warszawa, 1930. S. 304–314, 332–334.

⁶⁵ Papée F. Polska i Litwa na przełomie wieków średnich. T. 1. Kraków, 1904. S. 38–41.

⁶⁶ Koneczny F. Litwa a Moskwa w latach 1449–1492 („Dziejów Rosji“ tom II). Wilno, 1929. S. 38–44, 61, 68–76, 81–99, 132–141.

⁶⁷ žr. Krupa K. Polityczne związki Giedyminowiczów z Nowogrodem Wielkim w latach 1430–1471 // Przegląd Historyczny. Warszawa, 1993. T. 84. Z. 3. S. 289–306.

⁶⁸ Tai samprata, kurią susidariau, susipažinęs su šaltiniais ir panaudodamas istoriografinius tyrimus.

Šiame skyriuje dėl jo bendro pobūdžio stengiamasi išvengti nuorodų; skaitytojas nukreipiamas į tą darbo vietą, kur konkretus teiginys yra specialiai nagrinėjamas, nurodant skyrių.

⁶⁹ Dėl datos žr. Янин В. Л. Новгородские акты XII–XV вв. Москва, 1991. С. 177.

⁷⁰ Žr. Хорошев А. С. Церковь в социально-политической системе Ховгородской республики. Москва, 1980. С. 90–100; Лихачев Д. С. Русские летописи (и их культурно историческое значение). Москва–Ленинград, 1947. С. 311–315.

⁷¹ 1444 m. Naugardas atmetė Kazimiero pasiūlymą pripažinti jį valdovu [žr. skyrių „Priešistorė“]; visgi bažnytinėje srityje Eutimijus II parodė Lietuvai nepaprastą palankumą, 1434 m. vykdamas išvenčinimui į Smolenską pas metropolitą Gerasimą. Tačiau tai specifinių aplinkybių nulemtas poelgis, reikalaujantis specialaus aptarimo [žr. Хорошев А. С. Церковь... С. 88–90].

⁷² Žr. skyrių „1456 m. karo priešastys“.

⁷³ Žr. skyrių „Jaželbicai – 1456 m. karo pasekmės“.

⁷⁴ Didžiojo kunigaikščio ir jo vietininko rezidencija šalia Naugardo.

⁷⁵ Būta net sąmokslu siekiant nužudyti didįjį kunigaikštį (žr. Бернадский В. Н. Новгород... С. 260).

⁷⁶ Žr. skyrių „Nuo Jaželbicų iki „tėvonijos krizės““.

⁷⁷ Kadangi Maskvos hegemonija buvo sustiprėjusi, reikėjo orientuotis į Lietuvos hegemoniją.

⁷⁸ Tai nebuvo šiaip sau žingsnis rusų bažnyčioje, nes, susikūrus faktinei Maskvos autokefalijai, kartu buvo sprendžiamas jos pripažinimas arba nepripažinimas (einant į Konstantinopolį), tai plačiau bus aptarta kitame straipsnyje.

⁷⁹ Tai plačiau bus aptarta kitame straipsnyje.

⁸⁰ Tai plačiau bus aptarta kitame straipsnyje.

⁸¹ Žr. Бернадский В. Н. Новгород... С. 296.

⁸² Tai plačiau bus aptarta kitame straipsnyje.

⁸³ Tai plačiau bus aptarta kitame straipsnyje.

⁸⁴ Насонов А. Н. Монголы и Русь. Москва–Ленинград, 1940. С. 26–35, 94.

⁸⁵ Янин В. Л. Новгородские посадники. Москва, 1962. С. 143–144; 158–159.

⁸⁶ Vladimiro didžiojo kunigaikščio politinės sistemos nereikėtų painioti su *Vladimiro didžiąja kunigaikštyste*; Vladimiro didžiojo kunigaikščio politinė sistema – tai platesnė sąvoka, apimanti tiek pačią Vladimiro didžiąją kunigaikštystę, tiek ją valdančio

kunigaikščio kunigaikštystę bei kitas pavaldžias žemes (iš jų ir Naugardą).

⁸⁷ Žr., pvz., Феннел Дж. Кризис средневековой Руси 1200–1304. Москва, 1989. С. 173–179.

⁸⁸ Teisėtvarkos srityje. Žr. Янин В. Л. Новгородские акты... С. 181.

⁸⁹ Atskiro Naugardo kunigaikščio „nykimo“ procesas prasidėjo jau anksčiau – XIII a. III deš. (žr. Янин В. Л. Новгородские посадники. С. 135–139), tačiau dabar Naugardo suvereną iš principo nebegalėjo gyventi Naugarde.

⁹⁰ Янин В. Л. Новгородские посадники. С. 344; t. p. Костомаров Н. Севернорусские народо-правства во времена удельно – вечевового уклада. Т. I. СПб. 1863.

⁹¹ Žr. Krupa K. Książęta litewscy w Nowogrodzie Wielkim do 1430 roku // Kwartalnik Historyczny. Warszawa, 1993. Nr. 1. S. 29–46; taip pat Polityczne związki Giedyminowiczów z Nowogrodem Wielkim w latach 1430–1471 // Przegląd Historyczny. Warszawa, 1993. T. 84. Z. 3. S. 289–306.

⁹² Žr. Krupa K. Książęta litewscy... S. 46; Krupa K. Polityczne związki... S. 302; T. Manusadžianas Naugardo išorinė laviravimo politika XIV a. II pusėje [V. 1996; bakalaurinis darbas; VUB IF]. P. 47.

⁹³ Aišku, išskyrus Naugardo – didžiojo kunigaikščio konfliktų ir karų laikotarpius.

⁹⁴ Žr. Янин В. Л. Новгородские посадники. С. 343–346.

⁹⁵ Ten pat. P. 345.

⁹⁶ Krupa K. Polityczne związki... S. 302; Янин В. Л. Новгородские посадники. С. 345; Бернадский В. Н. Новгород... С. 240–242; tačiau Jurijaus Lengvenaičio negalima vienareikšmiškai sieti su LDK interesais, jis Naugarde labiau ieškojo politinio prieglobsčio (žr. Krupa K. Polityczne związki... S. 301).

⁹⁷ Mums ne tiek svarbu, ar jie buvo „kunigaikščiai priemiesčiuose“, ar pačiami Naugarde (pagal anksčiau išdėstytą Janino sampratą).

⁹⁸ Dėl kitų galimų atvejų žr. žemiau.

⁹⁹ Бернадский В. Н. Новгород... С. 203–204.

¹⁰⁰ УЛС. С. 66.

¹⁰¹ НПЛ. С. 393.

¹⁰² „из Литвы князь великий Казимиръ королевичъ присла въ Новгородъ, а ркя тако: възмите моихъ намѣстниковъ на Городище, а язъ васъ хочу боронити; а съ княземъ Московскимъ не възьл есмь мира васъ дья; и Новгородчи за то не яшася.“ (Авраамк. Стб. 185; analogiška formuluo-
tė НПЛ. С. 424).

¹⁰³ V. L. Janinas įžvalgiai pastebi, kad šią Kazimiero akciją, matyt, paskatino tuometinis Naugardo ir Maskvos santykių juridinis neaiškumas (žr. Янин В. Л. Очерки комплексного источниковедения. Средневековый Новгород. Москва, 1977. С. 200 [toliau – Янин В. Л. Очерки...]).

¹⁰⁴ Čia aptariami atvejai yra tiesioginiai, t. y. šaltiniai atvirai kalba apie Lietuvos pretenzijas ar naugardiečių siekį pereiti į Lietuvos valdžią. Paieškojus, matyt, galima būtų rasti ir netiesioginių duomenų. Be to, neaptariami tie atvejai, kai Naugardo priklausomybės klausimas buvo sprendžiamas „už akių“, t. y. be Naugardo žinios – Salyno sutarties (1398), kurioje užfiksuotos Lietuvos pretenzijos Naugardo atžvilgiu bei Maskvos – Lietuvos amžinosios taikos (1449), kuria Lietuva atsisakė pretenzijų į Naugardą ir prižiūno tokią padėtį.

¹⁰⁵ Žr. Długosz J. Dzieła / Dzieje Polski. T. 4. Ks. XI–XII. Kraków, 1869. S. 334.

¹⁰⁶ Žr. Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka Wszystkiej Rusi. Warszawa, 1846. T. 2. S. 150–151, 166–167.

¹⁰⁷ Žr. Соловьев С. История России с древнейших времен. Кн. III (тома 5–6). Москва, 1960. С. 10, 353.

¹⁰⁸ Rusiškai visi šie penki žodžiai nusakomi vienu – „плаганица“.

¹⁰⁹ Tai pastebėjo jau V. Bernadskis; žr. Бернадский В. Н. Новгород... С. 253–254.

¹¹⁰ Янин В. Л. Очерки... С. 200–202.

¹¹¹ Ten pat. С. 202–203.

¹¹² Jis išsilaikė Maskvoje neilgai.

¹¹³ „а новгородци не вступишася ни по одном“ (Авраамк. Стб. 190).

¹¹⁴ Nesiimu nustatyti tikslaus laikotarpio, kada Naugardas pripažino Dmitrijų Šemiaką; 1446 m. tikrai buvo pripažinęs (Янин В. Л. Очерки... С. 200), vėliau, Dmitrijui netekus Maskvos sosto, padėtis nebeaiški. Štai 1448/1449 m. prieš Galicho mūšį (1450 I 27) Šemiaka turėjo prašyti, kad Naugardas priimtų jo žmoną ir sūnų (Авраамк. Стб. 192), bet jau 1449 IV 2 (po pralaimėto Galicho mūšio) Naugardas ir Šemiaka atnaujino (ar patvirtino) abipusius išpareigojimus (Авраамк. Стб. 192). Mums ne tiek svarbus Naugardo – Šemiakos, kiek Naugardo Vasilijaus (kaip faktiško Maskvos valdovo) santykis.

¹¹⁵ Янин В. Л. Очерки... С. 201–202.

¹¹⁶ „Новгородци съ княземъ Александромъ Васильвичемъ много волостей великого князя воеваша и пожгоша, и полону много приведоша.“ (Авраамк. Стб. 193).

¹¹⁷ *Жр. Ермолин. С. 155; юг. Хорошев А. С. Церковь... С. 109.*

¹¹⁸ *Бернадский В. Н. Новгород... С. 254.*

¹¹⁹ *Жр. Авраамк. Стб. 193–194.*

¹²⁰ *„...похалъ из Новгорода князь Иванъ Дмитривичъ в Литву, къ князю Казимиру королевичу.“ (Авраамк. Стб. 193).*

¹²¹ *„...князя Ивана Андрьевича Можайского и его дѣтеи, и князя Ивана Дмитриевича Шемякина и его дѣтеи, и его матери княгини Софы и еѣ дѣтеи и зятѣи Новгороду не примати.“ (ГВНП. С. 43); paryškinta mano; žentas – tai kun. Aleksandras Čartoriskis (Янин В. Л. Очерки... С. 203).*

¹²² *ГВНП. С. 43; V. Janinas dėl nesuprantamų priežasčių teigia, kad jau Jaželbicų sutartimi Naugardas atsisakė bet kokios politinės sąjungos su Lietuva (Янин В. Л. Новгородские акты... С. 128, 130), tačiau tai nutatė ne Jaželbicų, bet Korostynės sutartis 1471 m!*

¹²³ *Янин В. Л. Новгородские акты... С. 128–129, 181, Янин В. Л. Очерки... С. 35.*

¹²⁴ *Тен пат. Р. 129; т. р. жр. 131.*

¹²⁵ *Antruoju atskaitos tašku pasirenkama vadinaimoji „tėvonijos krizė“ (vidinė krizė Naugarde kilusi 1470 pab.), per kurią atvirai iškilo Naugardo politinės priklausomybės klausimas (tai plačiau bus aptarta kitame straipsnyje).*

¹²⁶ *Жр. Янин В. Л. Новгородские акты... С. 128–129; Бернадский В. Н. Новгород... С. 269–270.*

¹²⁷ *„побороть по Великомъ Новѣгородѣ отъ князя великого, и имашася побороть...“ (Авраамк. Стб. 214).*

¹²⁸ *Dažnai teigiama, kad Jaželbicų sutartimi Naugardas įsipareigojo nepalaikyti jokių santykių arba bet kokios politinės sąjungos su Maskvos didžiojo kunigaikščio politiniais priešininkais (Бернадский В. Н. Новгород... С. 258; Янин В. Л. Новгородские акты... С. 128), tačiau sutarties tekste kalbama tik apie jų nepriėmimą.*

¹²⁹ *1446–1458 m. nėra žinių apie lietuvių kunigaikščius Naugarde.*

¹³⁰ *„послаша Новгородци посадника Ивана Лукыничя Шоку в Литву прошать у короля у Казимира князя на пригородъ...“ (Авраамк. Стб. 198).*

¹³¹ *Ten pat. Р. 198.*

¹³² *Жр. Krupa K. Polityczne związki... S. 294–297; т. р. Бернадский В. Н. Новгород... С. 267.*

¹³³ *Жр. Авраамк. Стб. 200.*

¹³⁴ *„о князи възмущени еже на Великий Новѣгородѣ Ивана Васильевича“ (Авраамк. Стб. 214).*

¹³⁵ *П III Л. С. 172.*

¹³⁶ *Жр. Krupa K. Polityczne związki... S. 299, Parée F. Polska i Litwa na przełomie wieków średnich. T. 1. Kraków, 1904. S. 38, 39; Базилевич К. В. Внешняя политика русского централизованного государства, вторая политика XV века. Москва, 1952. С. 94–96; Kołankowski L. Dzieje WKL za Jagiellonów. T. 1. 1377–1499. Warszawa, 1930. S. 310, Черепнин Л. Образование... С. 856.*

¹³⁷ *Długosz'a as aiškiai pasako „z ramienia królewskiego włądał w Nowogrodzie“ (Długosz J. Dzieła wszystkie. T. VI. Ks. XII. 1870. S. 515); taip pat Pskovo trečiojo metraščio formuluotė – „приехалъ /.../ Михайло Олелковичъ /.../ ис королевы роуку новгороди испросень /.../“ (П III Л. С. 172).*

¹³⁸ *Maskvietiški metraščiai iš dalies sieja šiuos du dalykus, vėlesnis apibendrinimas ar Naugardo realijų supaprastinimas.*

¹³⁹ *„Новгородци же прияша его честнѣ. Намесниковъ же князя великого не послаша с Городища...“ (Никанор. С. 130).*

¹⁴⁰ *„в Новѣгород на столе“ П III Л. С. 172; жр. Янин В. Л. Новгородские посадники... С. 354–355.*

¹⁴¹ *Išoriškai buvo stengiamasi palaikyti ir demonstruoti gerus santykius su Maskva, tai rodo arkivyskupo Jonos „promaskvietiška“ politika, V. Bernadskio taikliai pavadinta „dūmų uždanga“ Maskvai suklaidinti (жр. Бернадский В. Н. Новгород... С. 265, 270).*

Įteikta 1998 m. birželio mėn.

NOVGOROD'S POLITICAL DEVELOPMENT IN 1456–1470

Tomas Manusadžianas

Summary

This article is the first part of a work – ‘Novgorod at the political cross-roads before annexation to Moscow’ (1456–1478). The work deals with a situation of

Novgorod's choice of political dependence between Moscow and Lithuania during the last period of Novgorod's independence.

In the article there is presented introductory part of the mentioned work – foreword and objectives of the work. The conception of Novgorod political development (1456–1478), ‘prehistory’ of the subject and the chronological period of 1456–1470 are also discussed.

From the second half of XIII c. to the middle of XV c., Novgorod belonged to political system of Vladimir Moscow Grand Duke practically without in-

termissions, and rejected rare attempts of involvement in a lithuanian political system.

During the period of 1456–1470, Novgorod made no attempts to leave the subordination of Vladimir Grand Duke. Lithuania also overtly didn't try to include Novgorod to its own political system – lithuanian dukes in Novgorod had traditional status of ‘service dukes’. Conclusively, the situation of the choice of political dependence didn't take place in the period.